

Received: 21 February 2022
Received in revised form: 12 May 2022
Accepted: 30 May 2022

Analysis of the aesthetic dimension of discourse in Nima's poem "Naquos" Based on the semiotics perspective

Vol. 15, No. 6, Tome 84
pp. 437-463
January & February
2025

Manouchehr Jokar*¹ & Nasrin Sohrabi²

Abstract

In this study, the aesthetic system of discourse in Nima Yoshij's poem "Naquos" has been studied. According to the semiotics view, the aesthetic system of discourse is a subordinated intuitive-perceptual and occurring process that is formed due to the presence of the enunciator state in the discourse. The poem "Naquos" is one of the symbolic poems of Nima that the two central signs of "Naquos resonance" and "daybreak and light" in interaction with each other and also in opposition to the symbol of "night" have influenced the semantic action and have led to the formation of an aesthetic order in it. The question here is how is this discourse system formed in the structure of this poem and what are its mechanisms. In this study, first, the discourse action and the categorization in the discourse of this poem have been specified. Then, the main constituents of the formation of the aesthetic process, including semiotics-semantics conditions and state, linguistic indexes, discontinuity and time are studied. The results show that the discourse of this poem has state and occurring features and the narrator has been able to create a discourse with aesthetic features with symbolic methods by selective (Naquos) and serial (light and daybreak) categorizations and by breaking the continuum of language through rhetorical devices and effective verbs, and the use of narrative time in a massive and ultimate form, and passing through solid and fixed signs to flowing signs.

Keywords: Naquos Poetry, Nima Yoshij, Semantics, Aesthetics of Discourse, Symbolism

¹ Corresponding author: Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, Email: m.joukar@scu.ac.ir, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6606-3501>

² PhD student of Persian language and literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3082-3547>

1. Introduction

From the semiotics point of view, discourse systems are divided into three general categories: program-oriented, emotional, and event-oriented. Among the different discourse systems, the aesthetic system is a system based on emotional-perceptual, event, spiritual, and tense characteristics. This aspect of literary discourse is formed as a result of the presence and interaction of sensory-perceptual, phenomenal and intuitive aesthetic curiosity with the world. The poem "Naquos" by Nima Yoshij is one of the poems whose theme is full of hope for change and improvement of the situation. Three prominent and influential factors, namely "Naquos ringing", "morning and light", and "night" play a role in the discourse of this poem in its meaning making process. These three also have symbolic aspects. In symbolism, the fields of meaning are very wide, and this causes the text to accept multiple and fluid meanings. Examining these factors shows that the production of meaning in this poem follows an eventful process and the sensory-perceptual factor is effective in it. Based on this, the aim of the present research is to investigate and analyze the formation process of the aesthetic discourse system of Nima Yoshij's "Naquos" poem by descriptive and analytical method and relying on the semiotics theory of literary discourse. In this research, in order to obtain a more accurate analysis, first the discourse action in this poem was examined and its most important categorizations were identified. Then, the main elements and components that are effective in the production and formation of the aesthetic process, including the sensory-perceptual and emotional conditions, linguistic profiles, discursive discontinuity and aesthetic time in the discourse of poetry, have been investigated. The issue that is raised is what factors and with what semiotics characteristics and functions are involved in the production of the aesthetic system of Nima's "Naquos" poem.

Research Question(s)

- 1) How does the discourse action of this poem determine the grounds for the formation of the aesthetic flow?
- 2) What elements and based on what mechanisms create the aesthetic process and how can they be explained?

2. Literature Review***2. 1. Researches related to the aesthetic dimension of discourse***

Books and articles have been written in the field of the aesthetic dimension of discourse. Investigating the aesthetic dimension of the discourse is related to the post-constructionist studies of semiotics. Grams (1987) in the book *"De l'imperfection, c"* passes classical and action-oriented semiotics and turns to aesthetic or sensory-perceptual semiotics. Shairi (2015) in his book *on the semantics analysis of discourse*, has extensively studied and analyzed various dimensions of discourse, including the aesthetic dimension. Shairi (2009) in his article "Study of the aesthetic process from the point of view of the semiotics of the discourse", has studied and analyzed this aspect of the discourse.

In addition to theoretical studies, articles have also investigated this aspect of discourse in different literary texts in a practical way, including: Ayati (2012) in the article "Examining the Semantics of Discourse in Nima Yoshij's Poem "Pay Daro Choopan", sensory dimensions- perceptual, emotional and aesthetic as well as how to produce the fluid flow of meaning and the main elements involved in it. Rajabi et al. (2019) in the article "The Applied Rhetoric of Signs in the Aesthetic Process of the novel *Kowli kenare atash* with the Semantics Approach of Discourse", the semantic systems of discourse, aesthetic and effective elements in the relationship between the symbolic system and the semantic system that is influenced by the rhetoric of signs have checked. Kanani (2016) in the article "The

aesthetic system of discourse in the interaction of sound and light based on the story of Halimah asking for help from Bothan", has analyzed the aesthetic dimension of discourse in this story from Masnavi and has shown that the interaction of two The perceptual-sensory factor of "sound" and "light" plays a role in the background of this story and is the basis for the formation of meaning in it.

2. 2. Researches related to Nima's " Naquos" poem

No separate article has been written about the poem "Naquos" by Nima Yoshij; But Hamidian (1381) in the book *The story of metamorphosis: the process of transformations in Nima Yoshj's poetry* has analyzed and examined this poem under the title "The scope of the message" and explained the various aspects of symbolism, rhetorical features, themes and images used in it. Also, Pournamdarian (1377) in his book *Khanam Abri: Nima's poem from tradition to modernity*, under the topic of hope and optimism, briefly explained the twelve stanzas of the poem "Naquos", and he has highlighted the issue of hope and improving the political and social situation in this poem by referring to common symbols in Nima's social poems. The present research examines and analyzes the effective factors in the production of the aesthetic flow of discourse in this poem with the semantics approach of literary discourse.

3. Methodology

The method of this research is descriptive-analytical and based on the semiotics study method. The semiotics point of view is a discourse and process point of view, and it examines the types of discourse systems, the presence of discourse factors, and the process of meaning generation.

4. Results

In this article, the aesthetic process of the discourse in Nima Yoshij's poem "Naqous" was investigated and analyzed based on the semantics approach. First, as a prelude to the discussion of discourse aesthetics, the discussion of discourse action was briefly examined with an emphasis on categorization in language in the context of poetry discourse. Therefore, the narrator calls three important signs of the poem, which play an effective role in the meaning-making process, from the pre-discourse world, and creates different and original meanings in the discourse in a sensory-perceptual relationship and in a semantic system. Categorization of Naqous ringing is of selective type and categorization of morning and light is of serial type. In this discourse, in addition to the sensory-perceptual presence of the speaker and his encounter with the world, the ringing of the Naqous in the role of an actor and agitator places the discourse in an eventful process. Because the ringing of the Naqous walks in every ups and downs and between the sleeping and the dead and affects them and brings the tired hearts together and breathes life into the people's organization with the strength of its sound.

Examining the sensory-perceptual and emotional process of poetry discourse showed that this discourse does not follow a logical, program-oriented, and action-oriented system, but has an emotional-oriented system, in which semantic sensitivity and the type of presence of Naqous ringing and the aesthetics of absence are effective in the poetry discourse. As a result of the discursive act of becoming the axis, the material, objective, and realistic aspects of linguistic categories are negated, which causes the emergence of differences and the production of new meanings in the discourse of the "Naqous" poem. In this sensory-perceptual process, the three factors of linguistic profiles, discursive interruption and time are effective in creating the aesthetic process of poetry. Linguistic profiles or manifestations of meaning in the poem "Naqous" are formed as a result of fragility and doubt in belief and creation of new values in discourse. The ongoing and waiting presence of the narrator gradually turns into an actual and comprehensive

presence with the certainty of the news of the smiling morning Naqous. Also, discursive interruption due to factors such as rhetorical devices (simile, contrast, etc.) and effective verbs are involved in the production of the aesthetic system of discourse. Another factor of discursive discontinuity is time, whose two macro and final aspects with the ability to be transferred in the poem "Naqous" with the compression and enveloping characteristic of the reverberation of the Naqous and its interaction and connection with morning and light cause the formation of an aesthetic process in the discourse of this poem.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۵، ش ۶ (پیاپی ۸۴)، بهمن و اسفند ۱۴۰۳، صص ۴۳۷-۴۳۳

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.167.9>

تحلیل بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان در شعر «ناقوس» نیما بر اساس دیدگاه نشانه - معناشناسی

منوچهر جوکار^{۱*}، نسرين سهرابی^۲

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۹

چکیده

در این پژوهش، نظام زیبایی‌شناختی گفتمان در شعر «ناقوس» نیمایوشیج بررسی و تحلیل شده است. براساس دیدگاه نشانه - معناشناختی، نظام زیبایی‌شناختی گفتمانی تابع فرایندی حسی - ادراکی و رخدادی است که در اثر حضور شوشی گفته‌پرداز در گفتمان شکل می‌گیرد. شعر «ناقوس» جزو اشعار نمادگرایی نیماست که دو نشانه مرکزی «طنین ناقوس» و «صبح و روشنی» در تعامل با هم و همچنین در تقابل با نماد «شب» فرایند معناسازی را تحت تأثیر قرار داده‌اند و سبب شکل‌گیری نظامی زیبایی‌شناختی در آن شده‌اند. پرسشی که مطرح می‌شود این است که این نظام گفتمانی چگونه در ساختار این شعر شکل می‌گیرد و دارای چه سازوکارهایی است. درواقع، هدف از پژوهش حاضر بررسی و تبیین عناصر دخیل در شکل‌گیری فرایند زیبایی‌شناختی در گفتمان این شعر است. در این پژوهش ابتدا کنش گفتمانی و مقوله‌سازی در گفتمان این شعر مشخص شده است. سپس مؤلفه‌های اصلی شکل‌گیری فرایند زیبایی‌شناختی، ازجمله شرایط حسی - ادراکی و شوشی، نمایه‌های زبانی، انقطاع و زمان بررسی شده‌اند. نتایج حاصل نشان می‌دهد که گفتمان این شعر دارای ویژگی‌های شوشی و رخدادی است و گفته‌پرداز توانسته است به شیوه نمادگرایانه و با مقوله‌سازی‌های گزینشی (ناقوس) و سریالی (روشنی و صبح) و با ایجاد گسست در نظام پیوستاری زبان از طریق صناعات بلاغی و افعال مؤثر و به‌کارگیری زمان روایت‌کننده در وجه کلانی و غایتی و عبور از نشانه‌های منجمد و تثبیت‌شده به نشانه‌هایی سیال، گفتمانی با ویژگی‌های زیبایی‌شناختی به‌وجود آورد.

واژه‌های کلیدی: شعر «ناقوس»، نیمایوشیج، نشانه - معناشناسی، زیبایی‌شناسی گفتمان، نمادگرایی.

۱. مقدمه

از دیدگاه نشانه - معناشناختی نظام‌های گفتمانی به سه دسته کلی برنامه‌مدار، احساسی، و رخدادی تقسیم می‌شوند. نظام گفتمانی برنامه‌مدار، تابع فرایندی کنشی است و براساس روندی منطقی و مبتنی بر تغییر شکل می‌گیرد. اما در نظام گفتمانی احساسی تولید معنا تابع فرایندی کنشی نیست، بلکه عامل اصلی تولید معنا، شوش و رخداد است که خود در پیوند با سه جریان حسی - ادراکی، عاطفی، و زیبایی‌شناختی قرار می‌گیرد. از میان نظام‌های مختلف گفتمانی، نظام زیبایی‌شناختی، نظامی است مبتنی بر ویژگی‌های احساسی - ادراکی، شوشی، رخدادی، عاطفی، و تنشی. این جنبه از گفتمان ادبی در اثر حضور و تعامل حسی - ادراکی، پدیداری و شهودی شوش‌گری زیباشناختی با دنیا شکل می‌گیرد. شعر «ناقوس» نیمایوشیج، جزو اشعاری است که مضمون آن سراسر امید به تغییر و بهبودی اوضاع است. سه عامل برجسته و تأثیرگذار یعنی «بانگ ناقوس»، «صبح و روشنی»، و «شب» در گفتمان این شعر در فرایند معناسازی آن نقش دارند. این سه دارای جنبه‌های نمادگرایانه نیز هستند. اشاره به جنبه نمادگرایی این شعر به‌ویژه به دلیل ویژگی نظام‌مند و گفتمانی آن است. چراکه در نمادگرایی حوزه‌های دلالتی بسیار گسترده است و این امر سبب می‌شود که متن معانی متکثر و سیالی بپذیرد. بررسی این عوامل نشان می‌دهد که تولید معنا در این شعر از یک فرایند شوشی و رخدادی پیروی می‌کند و عامل حسی - ادراکی در آن مؤثر است. بر این اساس، هدف از پژوهش حاضر این است که با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر نظریه نشانه - معناشناختی گفتمان ادبی، فرایند شکل‌گیری نظام زیبای‌شناختی گفتمان شعر «ناقوس» نیمایوشیج را بررسی و تحلیل کند. در این پژوهش، برای به‌دست دادن تحلیلی دقیق‌تر، ابتدا کنش گفتمانی در این شعر بررسی شده و مهم‌ترین مقوله‌سازی‌های آن مشخص شده است. سپس عناصر و مؤلفه‌های اصلی‌ای که در تولید و شکل‌گیری فرایند زیبایی‌شناختی مؤثرند، ازجمله شرایط حسی - ادراکی و شوشی، نمایه‌های زبانی، انقطاع گفتمانی و زمان زیبایی‌شناختی در گفتمان شعر بررسی شده‌اند. مسئله‌ای که مطرح می‌شود این است که چه عواملی و با چه ویژگی‌ها و کارکردهای نشانه - معناشناختی‌ای در تولید نظام زیبای‌شناختی شعر «ناقوس» نیما دخیل هستند. بنابراین پرسش‌های اصلی این مقاله عبارت‌اند از: (۱) کنش گفتمانی این شعر چگونه زمینه‌های شکل‌گیری

جریان زیبایی‌شناختی را رقم می‌زند؟ (۲) چه عناصری و براساس چه سازوکارهایی فرایند زیبایی‌شناختی را به وجود می‌آورند و چگونه قابل تبیین‌اند؟ فرضیه ما این است که بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان در این شعر از سویی تابع دریافت حسی - ادراکی گفته‌پرداز به عنوان مرکز مؤلفه‌ای و دریافت معناشناختی او از مقوله‌های زبانی است و از سوی دیگر تعامل و پیوند میان نشانه‌های مهم این گفتمان یعنی «طنین ناقوس» و «روشنی و صبح» و همچنین رابطه تقابلی آن‌ها با نماد شب فرایند زیبایی‌شناختی را رقم می‌زند. بر این اساس می‌توان تبیین کرد که چگونه گفته‌پرداز با حضور حسی - ادراکی خود به دریافت جدیدی از مقوله‌های زبانی می‌رسد و گفتمانی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خلق می‌کند.

۲. پیشینه تحقیق

۲-۱. پژوهش‌های مرتبط با بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان

از جمله مهم‌ترین مباحثی که تاکنون در زمینه زیبایی‌شناسی مطرح شده است می‌توان به دیدگاه‌های هگل اشاره کرد که در منابعی از جمله هولگیت (۲۰۱۴) *زیبایی‌شناسی هگل* و احمدی (۱۹۹۵) *حقیقت و زیبایی، درس‌های فلسفه هنر*، خلاصه‌ای از آن آمده است. از نگاه هگل بیانگری و کارکرد اصلی هنر، آن کارکردی است که در خور هنر است که عبارت است از بیان حسی و شهودی آزادی روح. از آثار نزدیک‌تر به مبحث زیبایی‌شناسی گفتمان می‌توان به معین (۲۰۲۰) *زیبایی‌شناسی نفی در آثار مالارمه* اشاره کرد. بر این اساس در اندیشه مالارمه که مستقیماً متأثر از دیدگاه‌های هگل است، نقش «آن‌چه که نیست» در معناسازی «آن‌چه که هست» بسیار مهم و با اهمیت است. در زمینه بعد زیبایی‌شناختی گفتمان کتاب‌ها و مقالاتی نوشته شده است. بررسی بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان مربوط به مطالعات پس‌ساخت‌گرای نشانه‌شناسی است. گرمس (۱۹۸۷) در کتاب *نقصان معنا* از نشانه - معناشناسی کلاسیک و کنش‌مدار عبور می‌کند و به نشانه - معناشناسی زیبایی‌شناختی و یا حسی - ادراکی روی می‌آورد. شعیری (۲۰۱۶) در کتاب *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان ابعاد مختلف گفتمان از جمله بُعد زیبایی‌شناختی* را به‌طور مبسوط مطالعه و بررسی کرده است. شعیری (۲۰۱۰) در مقاله «بررسی فرایند زیبایی‌شناختی از دیدگاه نشانه - معناشناسی گفتمان»، این بُعد از گفتمان را

مطالعه و بررسی کرده است.

علاوه بر مطالعات نظری، مقالاتی نیز به صورت کاربردی این جنبه از گفتمان را در متون ادبی مختلف بررسی کرده‌اند، از جمله: آیتی (2013) در مقاله «بررسی نشانه - معناشناسی گفتمان در شعر «پی دارو چوپان» نیمایوشیج»، ابعاد حسی - ادراکی، عاطفی و زیبایی‌شناختی و همچنین چگونگی تولید جریان سیال معنا و عناصر اصلی دخیل در آن را بررسی کرده است. رجبی و همکاران (2020) در مقاله «بلاغت کاربردی نشانه‌ها در فرایند زیبایی‌شناختی رمان کولی کنار آتش با رویکرد نشانه - معناشناسی گفتمان»، نظام‌های معنایی گفتمان، زیبایی‌شناختی و عناصر مؤثر در ارتباط بین نظام نشانه‌ای و نظام معنایی را که متأثر از بلاغت نشانه‌هاست، بررسی کرده‌اند. کنعانی (2017) در مقاله «نظام زیبایی‌شناختی گفتمان در هم‌کنشی صدا و نور بر مبنای "قصه یاری خواستن حلیمه از بتان"»، بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان را در این قصه از مثنوی بررسی و تحلیل کرده و نشان داده است که تعامل و هم‌کنشی دو عامل ادراکی - حسی «صدا» و «نور» در پی‌رنگ این قصه نقش بازی می‌کند و اساس شکل‌گیری معنا در آن است. همچنین این نظام، در فرایندی حسی - ادراکی و رخدادی و با حضور عناصری مانند عاطفه، حس، رخداد و شوش تحقق می‌یابد.

۲-۲. پژوهش‌های مرتبط با شعر «ناقوس» نیما

درمورد شعر «ناقوس» نیمایوشیج تاکنون مقاله‌ای به صورت مجزا نوشته نشده است، اما حمیدیان (2002) در کتاب *داستان دگرپیشی: روند دگرگونی‌های شعر نیما* یوشیج این شعر را زیر عنوان «بُرد و گستره پیام» تحلیل و بررسی کرده و جنبه‌های مختلف نمادپردازی، ویژگی‌های بلاغی، بن‌مایه‌ها و تصاویر به‌کاررفته در آن را تبیین کرده است. همچنین پورنامداریان (1998) در کتاب *خانه/م ابری است: شعر نیما از سنت تا تجدید* در ذیل مبحث امید و خوش‌بینی، بندهای دوازده‌گانه شعر «ناقوس» را به‌طور خلاصه تشریح کرده و موضوع امید و بهبود اوضاع سیاسی و اجتماعی را در این شعر با اشاره به سمبل‌های متداول در شعرهای اجتماعی نیما برجسته کرده است. پژوهش حاضر با رویکرد نشانه - معناشناسی گفتمان ادبی، عوامل مؤثر در تولید جریان زیبایی‌شناختی گفتمانی در این شعر بررسی و تحلیل می‌کند.

۳. چارچوب نظری

در چارچوب نظری پژوهش حاضر دو مفهوم کنش گفتمانی و زیبایی‌شناسی^۱ گفتمانی براساس علم نشانه - معناشناسی^۲ مطرح می‌شود. ابتدا برای بحث مقدماتی در جهت ورود به بحث زیبایی‌شناسی، اشاره‌ای کوتاه به مفهوم گفتمان^۳ و کنش گفتمانی می‌شود. برای تشکیل هر گفتمانی شرایط خاصی لازم است که به‌طور کلی می‌توان به سه عامل گفته‌پردازی^۴، کنش زبانی و استعمال^۵ زبانی اشاره کرد. به‌طور خلاصه از دیدگاه نشانه - معناشناسی گفتمان عبارت است از «عملیات گفته‌پردازی که نه تنها به واسطه آن، شکل‌های عظیم معناساز خلق شده یا فرصت بازتولید و بازپروری می‌یابند، بلکه حجم عظیمی از تولیدات زبانی، متنی و نشانه‌ای انباشته و متورم در حافظه جمعی [...] فراخوانده شده [...] تا با ایجاد پرسپکتیوی جدید منجر به تولید، بسط و توسعه معنایی نو، بدیع و غیرمنتظره شوند» (شعیری، ۲۰۰۹، ص. ۷۰). براین اساس، گفته‌پرداز با عمل استعمال و بازپردازی، معنی‌های منجمد و تثبیت‌شده را از دنیای پیشاگفتمانی^۶ به واسطه فعالیت حسی - ادراکی^۷ فرا می‌خواند و با ایجاد تفاوت^۸ و قرار گرفتن در نظامی ارزشی معنایی متکثر و نو خلق می‌کند. از این‌رو

نظام ارزشی نظامی است که خود مبتنی بر رابطه بین یک نشانه‌روی^۹ و یک دریافت^{۱۰} است. با عمل نشانه‌روی به اولین تغییری که توجه ما را به خود معطوف ساخته است پی می‌بریم و با عمل دریافت بین این متغیر با تغییری دیگر ارتباط برقرار می‌کنیم، که این ارتباط منجر به تولید ارزش، شناخت و در نهایت ورود به عرصه گفتمان می‌شود (همان، ص. ۶۳).

برای تولید معنا در کنش گفتمانی علاوه بر این موارد، عمل مقوله‌سازی که جزو ویژگی‌های مهم زبان است، انجام می‌شود. درواقع، «نوع‌شناسی و مقوله‌سازی زبانی از این جهت دارای اهمیت هستند که در کنش گفتمانی از آن‌ها به‌عنوان شگردهایی که فرایند معنا را تغذیه می‌کنند، استفاده می‌شود» (همان، ص. ۶۴). چهار نوع مقوله‌سازی در زبان عبارت است از: ۱. مقوله سرپالی: مقوله‌هایی که دارای یک یا چند نقطه اشتراک هستند و به‌دلیل همین نقطه اشتراک، زبان این انواع متفاوت را کنار هم قرار می‌دهد و تحت یک عنوان یا نام مشترک ارائه می‌نماید؛ ۲. مقوله شبکه‌ای: بدون نقطه اشتراک به‌طور منطقی و مساوی بین اعضای مختلف شبکه تقسیم می‌شوند، این اعضا همه با یکدیگر به‌دلیل نوعی رابطه [...] مرتبط می‌شوند؛ ۳. مقوله نمایه‌ای (گزینشی): در این مورد مقوله براساس انتخاب کامل‌ترین نمونه که بتواند نماینده و معرف همه

نمونه‌های دیگر آن مقوله باشد، شکل می‌گیرد؛ ۴. مقوله بنیادی: گونه انتخاب‌شده ویژگی‌های مشترک بسیار اندکی از گونه‌های هم‌ردیف خود دارد. (همان، صص. ۴۵-۶۴). همان‌طور که اشاره شد نظام ارزشی مبتنی بر رابطه بین یک نشانه‌روی و یک دریافت است. دریافت ادبی به سه دسته تقسیم می‌شود: ۱. دریافت ارجاعی^{۱۱} که عقلانیت قراردادی نیز نامیده می‌شود، دریافتی است که ثبات و پایداری همگنه‌های رایج و معمول دنیا را به‌دنبال دارد؛ ۲. دریافت معناشناسانه^{۱۲} که عقلانیت اسطوره‌ای یا شاعرانه نیز نام‌گذاری شده است، به‌دنبال نوعی معادل‌سازی یا استعاره‌سازی است. در چنین دریافتی دیگر جنبه استعمالی گفته یا زبان اهمیتی ندارد. دیگر هم‌خوانی زبان با دنیای بیرون مدنظر نیست؛ ۳. دریافت حسی^{۱۳} دریافتی است که موجب عبور از دریافت ارجاعی به دریافت معناشناسانه می‌شود. [...] این دریافت همان چیزی است که به ایجاد رابطه حساس و پراحساس بین شوش‌گری زیباشناخت و دنیا منجر می‌شود (شعیری، ۱۳۸۹، صص. ۴۳-۱۴۲). بنابراین «دو شکل ناسازگار تجربه و دو نوع رمزگان متناظر با آن [...] تجربه منطقی و تجربه احساسی و زیبایی‌شناختی [است]. تجربه منطقی به دریافت عینی جهان خارج مربوط است. [...] تجربه زیبایی‌شناختی اما متضمن احساسی درونی و کاملاً ذهنی است که روان آدمی در مواجهه با واقعیت بدان دچار می‌آید» (گیرو، ۱۹۷۳، ص. ۱۲۵). بر این اساس نظام زیبایی‌شناختی گفتمان به‌واسطه دریافت حسی و در پی آن دریافت معناشناسانه حاصل می‌شود. زیبایی‌شناسی در مفهوم کلی و نظری این‌گونه تعریف شده است: «هرآنچه به زیبایی مرتبط شود و هرآنچه منش زیبایی را تعریف کند» (احمدی، ۲۰۱۰، ص. ۲۵). از نظر نشانه - معناشناسی، زیبایی‌شناسی گفتمانی در یک نگاه کلی: الف. در ارتباط مستقیم با نظام گفتمانی شوشی قرار می‌گیرد، «گرمس غیرمنتظره بودن را به‌عنوان شرط زیبایی معرفی می‌کند و در کتاب نقصان معنا این عامل را به نام رخداد زیبایی‌شناختی^{۱۴} وابسته می‌داند. بنابر نظر زیلبربرگ، نظام رخدادی به‌دلیل غیرمنتظره بودن، ماهیت شوشی دارد. در این نظام حسی در پی حسی می‌آید و حواس در تعامل با یکدیگر قرار می‌گیرند تا معنایی متفاوت ایجاد شود» (شعیری و همکار، ۱۳۹۴، ص. ۱۷۸). ب. زیبایی‌شناسی گفتمانی دارای ویژگی‌های حسی - ادراکی و عاطفی است. از این نگاه باید به تفاوت دو نظام زیبایی‌شناختی کلاسیک و مدرن اشاره شود. نشانه - معناشناسی نوین برخلاف نشانه‌شناسی کلاسیک و ساختارگرا، برای دال و مدلول قائل به عاملی رابط است که تابع فرایندی پویا و زنده و حسی -

ادراکی است. این فرایند پویا تابع حضوری پدیدارشناختی است. بنابراین

دو نوع زیبایی‌شناسی در ارتباط با هستی قابل شناسایی است. زیبایی‌شناسی کلاسیک، در این نوع از زیبایی‌شناسی، زیبایی امری قطعی است. گویا زمان منجمد می‌گردد و به زمان تام می‌رسیم. همان زمانی که کمال‌محور است. [...] [در مقابل] زیبایی‌شناسی مدرن با حضور^{۱۰} آمیخته است. [...] حضور یعنی اینکه با یک شوش‌گر مواجهیم و نه کنش‌گر. [...] زیبایی‌شناسی مدرن درصدد است تا فاصله بین سوژه و ابژه را بردارد و تن سوژه را با تن هستی پیوند زند (گرمس، ۱۹۸۷، صص. ۳۶-۱۰۵، ترجمه شعیری، ۲۰۱۹).

به بیان دیگر در زیبایی‌شناسی کلاسیک «شوش‌گر تنها فرصت ورود و حل شدن در [شرایط] آن را می‌یابد. همه چیز به‌شیوه‌ای شکل گرفته است که کمترین بهانه‌ای برای ناسازگاری، ابهام، ناهماهنگی، عدم تجانس، ... باقی نمی‌ماند» (شعیری، ۲۰۱۶، ص. ۲۱۷). اما در زیبایی‌شناسی نو «شوش‌گر همراه با دنیا یا در کنار آن است و [...] با آن در چالش قرار گرفته و به‌نوعی بُرش از آن را تجربه می‌کند. این بُرش [...] سبب می‌شود شوش‌گر به دریافت جدید و متفاوتی دست یابد» (همان، صص. ۲۰-۱۱۹). ج. در زمینه مؤلفه‌ها و عناصر اصلی فرایند زیبایی‌شناختی گفتمان، می‌توان گفت که عنصر اصلی شکل‌گیری فرایند زیبایی‌شناختی در گفتمان فعالیت حسی - ادراکی و حضور پدیداری است که در نتیجه آن سه عنصر نمایه‌های^{۱۱} زبانی، انقطاع^{۱۲} و زمان در بطن گفتمان، فرایند زیبایی‌شناختی را به‌وجود می‌آورند. به عبارتی دیگر، «آنچه معنا را رقم می‌زند، جریان‌ات حسی - ادراکی است که جلوه‌هایی از معنا را تحت شرایط حسی - ادراکی می‌پروراند و این جلوه‌ها همان نمایه‌هایی هستند که در اولین برخورد ما با دنیا، خود را بر ما می‌نمایانند و زیربنای نظام گفتمان ادبی را ایجاد می‌کنند» (شعیری، ۲۰۱۶، ص. ۱۹۶). همچنین «نمایه زیبایی‌شناختی وقتی رخ می‌دهد که باورها به تکان در می‌آیند و ارزش جدیدی ساخته می‌شود که مبنای آن همان رابطه حسی - ادراکی است که شوش‌گر دیداری با دنیایی که با آن روبه‌رو است، برقرار می‌کند» (همان، ص. ۱۹۷). عنصر دیگر ناپیوستگی گفتمانی (انقطاع) است. «گرمس و کورتز معتقدند که جریان تا زمانی که برجستگی خاصی به آن وارد نشده است، جریان پیوسته است» (همان، ص. ۱۸۵). درواقع، «در دنیای گفتمان، با دو کارکرد بسیار مهم مواجهیم: گفتمانی که کنش‌گران در نظام هم‌آیی و هم‌ترازی با یکدیگر قرار می‌گیرند که در این حالت، هدف اصلی دستیابی به وحدت زیبایی‌شناختی است؛

گفتمانی که با گسست همراه است که در این صورت تمرکز بر تعدد، تکرار و رخداد است» (احسانی و همکاران، 2020، ص. ۳). بنابراین نظام زیبایی‌شناختی گفتمان مبتنی بر گسست و رخداد است. از این رو «هرگونه گسستی که در گفتمان رخ می‌دهد، ارزش جدیدی را جایگزین ارزش‌های معمول و فرسوده، می‌کند و از سوی دیگر نظم معمول پدیده‌ها را بر هم می‌زند و با این دو شیوه، صحنه‌ای زیبا خلق می‌شود» (کنعانی، 2017، ص. ۱۵۰). عنصر دیگری که در تولید جریان زیبایی‌شناختی گفتمان نقش دارد، زمان است، «در نشانه - معناشناسی، زمان بدون مکان یا مکان بدون زمان ماده‌هایی هستند که شکل نیافته‌اند. زمان به محض اینکه به دنیای گفتمان راه می‌یابد به نحوی با مکان آمیخته می‌شود، زیرا اتفاق معنایی در خلأ رخ نمی‌دهد» (شعیری، 2016، ص. ۱۹۰). هرمان پارت فیلسوف و معناشناس فرانسوی چهار وجه برای زمان مکانی قائل است:

۱. وجه خطی: زنجیره‌ای است که رابطه بین «قبل» و «بعد» را به وجود می‌آورد. ۲. وجه کلانی: گسترگی‌ای که قدرت پوششی بسیار بالایی دارد؛ یعنی چیزهای دیگر را تحت پوشش خود قرار می‌دهد. ۳. وجه ارتجاعی: زمان مکانی به واسطه این وجه از قدرت انعطاف بالایی برخوردار است. ۴. وجه غایتی: این وجه به زمان مکانی جهت می‌دهد و آن را به سوی هدفی مشخص هدایت می‌کند. به این ترتیب با جریانی جهت‌مند و هدفمند روبه‌رو می‌شویم (همان، ص. ۱۹۱).
- دو وجه خطی و ارتجاعی، انعکاسی و غیرقابل انتقال هستند، اما دو وجه کلانی و غایتی از قابلیت انتقال برخوردارند و پدیدآورنده جریان زیبایی‌شناختی هستند. د. درمورد نقش زیبایی‌شناسی گفتمانی در فرایند معناپردازی، همان‌طور که اشاره شد در نشانه - معناشناسی نقش فرایند حسی - ادراکی و ارتباط آن با پدیدارشناسی در گفتمان‌های ادبی بررسی و مطالعه می‌شود. با توجه به این نگاه است که عنصر جسمانه^{۱۸} همواره عامل تغییر و جابه‌جایی بین دال و مدلول است که در اثر فعالیت حسی - ادراکی و حضوری شوشی صورت می‌گیرد. این فرایند باعث نقصان معنا می‌شود. به همین دلیل، در گفتمان ادبی، معنایی که در کنه اشیا نیست در آن‌ها شکل می‌گیرد.

۴. تحلیل داده‌ها

۴-۱. کنش گفتمانی در شعر «ناقوس»

شعر «ناقوس» (۱۹۴۴) جزو بلندترین شعرهای نمادگرای نیمایوشیج محسوب می‌شود. این شعر در دوازده بند است، که هرکدام با نام‌آوای «دینگ دانگ» آغاز می‌شود. در آغاز شعر «بانگ دلکش ناقوس» در خلوت سحر و دریدن دیوارهای سرد سحر توسط زخمه‌های آن به‌شکلی بدیع توصیف می‌شود و به‌تدریج نکته‌های مختلفی که در طنین او بجاست، بیان می‌شود. طنین ناقوس و روشنی و صبح دو نشانه اصلی این گفتمان هستند که جریان تولید معنا و فرایند زیبایی‌شناختی را در تعامل و پیوند با هم پیش می‌برند. همچنین رابطه تقابلی صبح و شب در این جریان سهیم است که در ادامه به آن اشاره می‌شود. درمورد صبح و روشنایی و نور و جنبه زیبایی‌شناختی آن علاوه بر اینکه در نمادگرایی اجتماعی در شعر نیما پرکاربرد است، از دیدگاه اسطوره‌ای و کهن‌الگویی نیز جنبه‌ای زیبایی‌شناختی دارد، به‌طوری‌که

یکی از منابع زیبایی‌شناختی شفافیت، بی‌شک از این واقعیت برمی‌خیزد که در بسیاری از فرهنگ‌ها خداوند را با نور یکسان دانسته‌اند: بعل در الوهیت سامی، رع در دین مصری، و اهورا مزدا در الوهیت ایرانی، همه مظهر خورشید یا تابش سودمند آن به‌شمار می‌روند، مظاهری که طبعاً به مفهوم افلاطونی «خیر» به‌مثابه خورشید مُثل می‌رسند، و از طریق فلسفه نوافلاطونی به سنت مسیحی راه پیدا می‌کنند (اکو، ۲۰۰۵، ص. ۵۹، ترجمه بینا، ۲۰۲۰).

ناقوس نیز در این شعر در تعامل با صبح نقش مؤثری در جریان تولید معنا دارد. ناقوس در آیین مسیحیت، در کلیسا برای اعلام خبرهای مهم (مرگ، ازدواج و ...) به صدا در می‌آید. در اینجا گفته‌پرداز از این متغیر که در دنیای پیشاگفتمانی دارای چنین کارکردهایی است در ارتباط با سحر و صبح، ارزش‌هایی مانند «خبرهای رهایی و تصویر آرمان‌شهر و ...» تولید می‌کند. این نظام ارزشی به‌واسطه یک نشانه‌روی و یک دریافت تولید می‌شود. گفته‌پرداز با عمل نشانه‌روی متغیرهایی از دنیای پیشاگفتمانی (طنین ناقوس و روشنایی/ صبح) را دریافت کرده است و با عمل دریافت، بین آن‌ها ارتباط برقرار کرده است. هر یک از این متغیرها دارای گستره‌ها و فشاره‌هایی هستند. تعامل این متغیرها به‌عنوان نشانه‌های مرکزی این گفتمان سبب تولید معنا و ایجاد فرایند زیبایی‌شناختی در گفتمان می‌شود. صدا به‌عنوان جریانی حسی - شنیداری دارای گستره بالاست و شمولیت مکانی زیادی را دربر می‌گیرد. همچنین دارای فشاره بالاست، چراکه درجه نفوذ و تأثیرگذاری آن زیاد است. جنبه نمادگراییه ناقوس هم بر این ویژگی‌ها صحه می‌گذارد؛ چنانچه «در میان تمامی نمادهای نیمایی که دارای صوت بلند و طنین نیرومندند،

ناقوس بلندترین و به‌نیروترین آن‌هاست. [...] در «ناقوس» گستره‌ای بس وسیع‌تر از محدودهٔ جامعهٔ شاعر را می‌بینیم» (حمیدیان، 2002، ص. ۲۲۲). نشانه دیگر این گفتمان روشنی یا صبح است که دارای گستره و فشارهٔ بالایی است. مقوله‌سازی این دو نشانه به دو صورت شکل می‌گیرد: برای نشانه روشنائی یا صبح مقوله‌سازی از نوع سریالی است؛ یعنی گفتمان برای متغیر صبح مقوله‌هایی را فرامی‌خواند که دارای نقاط مشترک هستند. انواع مختلفی از مقوله‌ها و گزاره‌ها مانند سحر، صبح، آتش، چراغ، روز، بارانِ روشن، صبح روشن، بیداران، به پاشدگان، دارای نقاط مشترک هستند. به این ترتیب مفهوم کلی و جامع از این متغیرها را می‌توان تحت عنوانِ روشنی و نور معرفی کرد که به‌عنوان یک نشانه - معنا در تعامل و پیوند با طنینِ ناقوس در جریان پیش‌روندهٔ معنا مشارکت می‌کند. از سوی دیگر مقوله‌سازی صدایِ ناقوس از نوع گزینشی است. یعنی کامل‌ترین نمونه انتخاب شده است، که می‌تواند معرف و نمایندهٔ نمونه‌های دیگر برای بیانِ خبر و برآوردن بانگِ رهایی باشد.

فعالیتِ حسی - ادراکی گفته‌پرداز برای مقولهٔ روشنی از نوع گستره‌ای است، چراکه مقوله‌های بسیاری را در خود جای می‌دهد. اما برای انتخاب طنینِ ناقوس از نوع فشاره‌ای است. یعنی از میان انواع مقوله‌هایی که ممکن است برای خبررسانی استفاده شود، ناقوس را برمی‌گزیند. در این انتخاب نقشِ نگرش فرهنگی را نباید نادیده گرفت. به عبارتی «گفتمان با استفاده از نگرش فرهنگی از مقوله‌های زبانی استفاده می‌کند تا به این‌ترتیب ارزش‌های جدیدی را در درون خود ایجاد کند» (شعیری، 2009، ص. ۶۵). نگرش فرهنگی نسبت به ناقوس و ارتباط آن با روشنی و صبح؛ اعتقاد به ظهور مسیح و رهایی جهان از ظلم و بیداد را به ذهن متبادر می‌کند. طرح‌وارهٔ فرایند حرکت از مقوله‌های زبانی به‌سوی گفتمان در زیر آمده است.

مقوله‌های زبانی ← فعالیت حسی - ادراکی ← نظام ارزشی ← گفتمان

یکی از مهم‌ترین عواملی که طنینِ ناقوس و صبح و روشنی را تبدیل به نشانه می‌کند، جنبهٔ مدلولی آن‌هاست که بر اثر وجود دال‌های متعدد در محور جانشینی برای روشنی و کارکردها و بیان نکته‌های مختلف از سوی ناقوس شکل می‌گیرد. عبور از این دال‌ها از یک‌سو و تعامل و پیوند این دو نشانه از سوی دیگر، به آن‌ها بُعد گفتمانی می‌بخشد و از نشانه‌ای صوری و سطحی و منجمد و قطعی به نشانه‌هایی معنایی و متعالی و اسطوره‌ای تبدیل می‌کند. بنابراین با این دو ویژگی ناقوس و روشنی دارای سیالیت معنایی می‌شوند. اکنون پس از بحث از نقش و

تعامل این دو نشانه مهم در جریان تولید معنا، لازم است اشاره‌ای کوتاه به بحث تقابل در گفتمان شود. همچنانکه از دیدگاه نشانه‌معناشناختی «گفتمان محل نزاع، تباری، هم‌پوشی، همسویی، تفکیک، ترکیب، تقابل و تعامل نشانه‌ها با یکدیگر است. به همین دلیل گفتمان راهکارهایی را ایجاد می‌کند که راه را برای شکل‌گیری این ویژگی‌ها هموار می‌سازد. این راهکارها را می‌توان به نقش واسطه‌ای گفتمان تشبیه نمود» (همان، ص. ۶۰). در این شعر «شب» در تقابل با «صبح» نماد ظلم و تیرگی است و ارزشی منفی محسوب می‌شود. شب و مدلول‌های متناظر با آن مانند شب محیل، شبی سرد، یأس، گور سرد، حبسگاه‌ها، خواب‌رفتگان، مردگان مرگ، کشت‌های سوخته، غمخانه‌های مرگ، افسانه فریب، اهریمن پلید، الفاظ ناموافق، شب سیاه و ... سلسله‌ای از تداعی معانی با ارزش‌های منفی می‌آفریند که فعالیت حسی - ادراکی گفته‌پرداز نسبت به آن از نوع گسترده‌ای است، اما این انتخاب در جهت تقویت بُعد زیبایی‌شناختی گفتمان و برجسته ساختن نشانه صبح و روشنی صورت می‌گیرد، به‌طوری‌که به‌تدریج از ابتدای شعر تا پایان با افعال منفی و در تقابل با افعال مؤثر توصیف می‌شود.

۲-۴. زیبایی‌شناسی گفتمان شعر «ناقوس»

اکنون پس از بررسی مقوله‌های زبانی، نشانه‌های اصلی شعر «ناقوس» و تعامل معنا و نشانه، عناصر دخیل در تولید فرایند زیبایی‌شناختی را در گفتمان بررسی می‌کنیم.

۲-۴-۱. شرایط حسی - ادراکی و شوشی و بروز نمایه‌های زبانی در شعر «ناقوس»

در زیبایی‌شناسی گفتمانی نمایه‌های زبانی که از آن به جلوه‌های معنا تعبیر می‌شود، در ارتباط با تغییر در باورها و ایجاد ارزش‌های جدید شکل می‌گیرد که خود مبتنی بر نحوه حضور شوش‌گر حسی - ادراکی و رابطه او با دنیای معناست. در فضایی که در آغاز شعر ترسیم می‌شود چند جریان حسی - ادراکی شکل می‌گیرد: جریان شنیداری (بانگ ناقوس)، جریان دیداری (سحر)، و لامسه‌ای (سرد). گفتمان شوشی ابتدا در ارتباط با رابطه حسی - ادراکی و پیوند ارزشی گفته‌پرداز با ابژه بانگ ناقوس و نوع حضور آن شکل می‌گیرد. سپس وضعیت شوشی با یک انفصال گفتمانی و با حضور تأثیرگذار بانگ ناقوس به‌عنوان کنش‌گر و شوش‌گزار در بندهای دیگر شعر ادامه می‌یابد. نوع حضور بانگ ناقوس و تصویری که از آن از ابتدا تا انتهای شعر ترسیم می‌شود، تولید زیبایی و رخداد می‌کند. این تصویر با طنین بلند

ناقوس در دل سرد سحر و در فضایی راکد و خاموش آغاز می‌شود، سپس ضرباهنگ و تکرار آن در دوازده بندِ دیگر شعر با نام‌آوای دینگ‌دانگ و توصیف کارکردهای آن ادامه می‌یابد. بانگِ ناقوس به هر طرف راه می‌برد و در رخنه‌های تیره ویرانه‌ها، در چراغ‌های دل‌فسرده، در میانِ با خواب‌رفتگان و مردگان مرگ (غافلان) و ... تأثیر می‌کند. این نوع حضور و تأثیر طنینِ ناقوس جنبه‌ای جسمانه‌ای/ جسماری نیز دارد که به‌عنوان مثال می‌توان به این بخش از شعر اشاره کرد: «او با نوای گرمش دارد/ حرفی که می‌دهد همه را با همه نشان/ تا با هم آورد/ دل‌های خسته را/ دل برده است و هوش ز مردم کشان‌کشان/ او در نهاد آنان/ جان می‌دمد به قوتِ جانِ نوای خود/ ...»، که علاوه بر تأثیر جسمانه‌ای جنبه کنش‌گری و شوش‌گزاری ناقوس در این بند آشکار می‌شود. این جلوه‌های معنایی یا نمایه‌های زبانی در اثر حضور حسی - ادراکی گفته‌پرداز و ایجاد حساسیت معنایی در وی شکل می‌گیرد. زیربنای این فرایند به سبب تغییر و تکانه در باور به وجود می‌آید. در بند دوم شعر «دینگ‌دانگ... چه صداست/ ناقوس/ کی مرده؟ کی بجاست؟/ بس وقت شد چو سایه که بر آب/ و زو هزار حادثه بگسست/ وین خفته برنکرد سر از خواب/ لیکن کنون بگو که چه افتاد/ کز خفتگان یکی نه بخواب است؟»، شاهد در هم‌شکستن «باور» هستیم. در واقع در چند بند آغازین شعر سؤالاتی در معنای شک و تردید مطرح می‌شود که نشانه تکان در باور است. این تکان در باور، معناهای دیگری (بیداری، به پا شدن، تغییر در کهنه دستگاه) در گفتمان رقم می‌زند. این معناها را می‌توان کمینه‌سازی نامید که ارزش محسوب می‌شوند. گفته‌پرداز باورهای تکراری را نفی می‌کند و باورهای جدیدی در گفتمان به وجود می‌آورد. این باورها در نتیجه ایجاد حساسیتی جدید است که در اثر مواجهه شوش‌گر با دنیا به وجود می‌آید. در نتیجه این مواجهه حس بیدار می‌شود. در اینجا با توجه به بیداری حس می‌توان به بحث زیبایی‌شناسی حضور و غیاب در گفتمان اشاره کرد. در هر گفتمان ادبی همواره جلوه‌هایی از حضور معنایی نشانه‌ها بر ما آشکار می‌شود. در این شعر ما شاهد نشانه‌های معناسازی چون ناقوس، صبح، شب و ... هستیم؛ این نشانه‌ها در اثر عمل گفته‌پردازی و دریافت معناشناسانه دارای معنایی خارج از انتظار شده‌اند، براین اساس، ما در عین مواجهه با مقوله‌هایی از دنیای پیشاگفتمانی با غیاب معنا هم مواجه می‌شویم. در واقع، هم نوع حضور عناصر مختلف معنا ساز، در تولید جریان زیبایی‌شناختی سهیم است و هم غیاب معنایی که سبب طغیان معنا می‌شود. در گفتمان شعر «ناقوس»، جنبه ارجاعی و رئالیستی

نشانه‌ها نفی شده‌اند و ناقوس، صبح و شب در معنای ارجاعی به‌کار نرفته‌اند. بر اثر این حساسیت جدید معنا طغیان می‌کند و همگنه‌های رایج درهم‌شکسته می‌شود و معناهایی نو و بدیع در گفتمان خلق می‌شود. به این ترتیب «زبان شعر جنبه‌ی مادی و عینی چیزها را نفی کرده تا بتواند جنبه‌ی انتزاعی و احساسی را که برجای می‌گذارد را استخراج کند» (معین، ۲۰۱۰، ص. ۲۹).

گفته‌پرداز به‌عنوان مرکز مؤلفه‌ای، ابتدا دارای حضوری در انتظار است، به این صورت که مقوله‌ها را کامل دریافت می‌کند، اما باز یافت آن‌ها محدود و ضعیف است. در چندین بند از ابتدا تا میانه شعر شاهد این حضور جاری یا در انتظار هستیم. در این بندها سؤالاتی که بیانگر تردید و تکان در باور هستند و وجود عوامل مخرب در جامعه و بیان شرط‌هایی در گرو زدودن خیال پوچ از سوی عوامل اجتماعی؛ تماماً حاکی از عدم خشنودی کامل گفته‌پرداز است. اما این حضور جاری به‌تدریج با خبر صبح‌خیز ناقوس و مژده ترسیم جهانی دگر، به حضوری کامل و جامع تبدیل می‌شود که شدت دریافت و باز یافت در آن یکسان است و رضایت گفته‌پرداز را در پی دارد. همین حضور است که سبب لذت زیبایی‌شناختی می‌شود.

۴-۲. انقطاع گفتمانی در شعر «ناقوس»

در گفتمان شعر «ناقوس»، برجستگی‌هایی در جریان پیوسته کلام به‌وجود می‌آید که در بسیاری موارد در ارتباط با طنین ناقوس و تعامل آن با سحر و صبح بروز می‌کند. در بند اول «بانگ بلند دلکش ناقوس/ در خلوت سحر/ بشکافته است خرمن خاکستر هوا/ وز راه هر شکافته با زخمه‌های خود/ دیوارهای سرد سحر را/ هر لحظه می‌درد»، در ترکیب سحر و زخمه‌های ناقوس نوعی شکنندگی همگنه‌ای ایجاد شده است. «شکافتن و دریدن»، سحر و زخمه‌های ناقوس را برجسته می‌کند. این برجستگی فعل مؤثر «خواستن» را فعال می‌کند. وجود این فعل فرایند زیبایی‌شناختی را تغذیه کرده است. به عبارت دیگر واژه «خلوت» بیانگر تکرار و تداوم سکوت و یکنواختی است که با شکافتن این خلوت، در گفتمان نوعی گسست ایجاد می‌شود. همچنین در تشبیه بانگ ناقوس به مرغی ابرمانند که در فضای خاموش مرداب‌های دور آزاد می‌پرد، همین مضمون فضای خاموش، دلالت بر یکنواختی دارد و مرداب می‌تواند استعاره‌ای از فضای خفقان و سکوت و پیوستاری باشد که در بندهای بعدی شعر در نظام جانشینی کلام با واژگانی چون ویرانه‌ها، بیابان، حبسگاه‌ها، رخنه‌های خلوت و متروک توصیف می‌شود. در این

حالت وضعیتی جدید رخ می‌دهد و آن شکافتن این خلوت و خاموشی و رکود توسط بانگ بلند ناقوس است. این شکافتن ویژگی ناگهانی و دفعی دارد. همین نکته است که تغییر و انقطاع و برش را هم در سطح همگنۀ متنی و هم در تکرار و یکنواختی همیشگی یا همگنۀ معنایی نشان می‌دهد. به‌طور کلی تمام صفت‌های بانگ ناقوس نوعی شاخصۀ زبانی هستند که سبب متمایزسازی و تفکیک بانگ ناقوس از تمامی بانگ ناقوس‌های دیگر می‌شود. این صفت‌ها شامل بانگ بلند دلکش، ناقوس دلنواز، نوای گرم، نوای نغمه، نوشکفته بانگ، بانگ دلنواز است که در بندهای مختلف شعر تکرار می‌شود. همچنین جابردن بانگ ناقوس در دل سحر، سبب متمایزسازی سحر و صبح از دیگر سحرها و صبح‌ها می‌شود. تمام فعل‌هایی که در ارتباط با ناقوس است نیز باعث ایجاد برجستگی در همگنه‌های زبانی می‌شود. فعل‌هایی چون تأثیر کردن، راه بردن، تفسیر کردن، دل و هوش بردن، دویدن، طرح افکندن، چاره فروفتن، شور خریدن، تصویر کردن و این برجستگی‌های متنی و معنایی است که سبب بروز رویدادی زیبایی‌شناختی می‌شوند.

نکته دیگر اینکه انقطاع و برجستگی‌های زبانی سبب تحقق دو جریان می‌شود: یکی جریانی که با تعامل و ملازمت سحر و صبح/روشنی و صدا/بانگ ایجاد می‌شود و آن تغییر و تحول در جهت مثبت است. دیگری جریانی است که طنین ناقوس در عوامل اجتماعی ایجاد می‌کند. تأثیر کردن در فسرده‌ها، هوشیار شدن با خواب‌رفتگان و مردگان مرگ از بانگ دم‌بدم او و ... جریاناتی است که طنین ناقوس در عوامل اجتماعی به‌وجود می‌آورد. بر این اساس در این ناپیوستگی‌ها تفکیک‌هایی ایجاد می‌شود. یعنی هم طنین ناقوس و صبح (روشنی) تبدیل به ارزش می‌شوند و هم عوامل اجتماعی که به پا شده‌اند از سایر عوامل اجتماعی (با ارزش‌های منفی) که در تقابل با بیداران قرار می‌گیرند، ارزش‌گذاری و تفکیک می‌شوند. عوامل اجتماعی با ارزش‌های منفی این‌گونه در گفتمان توصیف شده‌اند: «یا بر فراز قصرش با خون ما عجین/فره‌تنی فتاده جهانخواره بر زمین؟/... از شمع کاو بسوخت به دهلیز/آیا کدام مرد حرامی/گشته است بهره‌ور؟/... بی‌گمان/نادان‌تر آن کسان/کافسونشان نهاده بهمپای کاروان/از بیم، تیغ دشمن را تیز می‌کنند/یار موافق‌اند و به تحقیق،/خصم منافقی که در این راه/زحمت به زحمتی بفزوده». بنابراین عناصری از قبیل صناعات بلاغی (تشبیه، تضاد و...) و افعال مؤثر، در گفتمان شعر «ناقوس» سبب شکنندگی همگنه‌ای می‌شوند و فرایند زیبایی‌شناختی را به‌وجود می‌آورند.

۴-۲-۳. زمان زیبای شناختی در شعر «ناقوس»

در ابتدای گفتمان، شاهد وجه کلانیِ زمانِ مکانی هستیم. طنین ناقوس دارای قدرت پوششی و تراکمی بالایی است. بانگ بلند ناقوس خرمن خاکستر هوا و دیوارهای سرد سحر را می‌شکافد. غایتی که در زمان شکل می‌گیرد، عبور از تاریکی و سردی و پیوستار موجود است. این بند دارای وجه غایتیِ زمانِ مکانی نیز هست، چراکه هم جهت حرکت طنین ناقوس (خلوت سحر) و هم کیفیت آن (بلند و ناگهانی) توصیف شده است که بیانگر آن است که جهتمندی و هدمندی در این گفتمان بر اساس طنین ناقوس و قابلیت انتقال و تأثیر آن در همهٔ مکان‌ها و در میان همهٔ مردم پایه‌ریزی شده است. در بند دوم، سؤالاتی مطرح می‌شود که از نظر زمانی دارای ویژگی خطی و ارتباط بین قبل و بعد است: «کی مرده؟ کی بجاست؟/ [...] بازارهای گرم مسلمان/ آیا شده است سرد؟». در بند سوم نیز سؤالاتی که بیانگر تردید گفته‌پرداز است، دارای وجه ارتجاعیِ زمانِ مکانی با ویژگی انباشتگی و انقباضی (بهره‌وری از شمع) است: «از شمع کاو بسوخت به دهلیز/ آیا کدام حرامی/ گشته است بهره‌ور؟ ...». این دو جنبهٔ زمانِ مکانی (خطی و ارتجاعی) تولیدکنندهٔ جریان زیبای شناختی گفتمان نیستند. در ادامهٔ بند سوم زمان به‌سوی وجه کلانی و غایتی پیش می‌رود. عناصر گفتمانی هر یک دیگری را پوشش می‌دهند. عنصر «نواي گرم ناقوس» قابل انتقال به عناصر دیگر (دل‌های خسته، رخنه‌های ویرانه‌ها و نهاد مردم) است. در نتیجه، لحظاتی نو در دل زمان رقم می‌خورد و غایتی که شکل می‌گیرد، بی‌خبر نماندن مردم و نیفزودن بر یأس بی‌ثمر است. به این زمان، زمانِ روایت‌کننده (گفتمان) می‌گویند. «به این زمان، زمان گفتمان یا زمان به بار نشستن حرکت در هم گره‌خوردهٔ دنیا و انسان نیز گفته می‌شود. به این ترتیب جریانی زیبای شناختی شکل می‌گیرد که دیگر توصیف گونه‌های بیرونی نیست؛ بلکه دخالت گفته‌پرداز و تبانی اوست در فرایندی تعاملی با دنیا برای دستیابی به چیزی فراتر از تکرارهای معمولی» (شعیری، ۱۳۹۵، ص. ۱۹۴). در بند چهارم وجه غایتیِ زمان شکل می‌گیرد: «دینگ‌دانگ ... دمبدم/ راهی به زندگی‌ست/ از مطلع وجود/ تا مطرح عدم ...». این بند دارای جریانی جهتمند است و قدرت انتقال بالای طنین ناقوس و نکته‌های آن را نشان می‌دهد. بند پنجم، توصیف پلیدان و خصمانِ منافق است و زمان بدون قابلیت انتقال و به‌صورت خطی است. پس از این توصیف، گفته‌پرداز خبر دیگری در عالم بپاشد زندگان مطرح می‌کند که دارای وجه ارتجاعی و توانِ انباشتگی، انبوه‌سازی و تکثیر است: «از هر خبر که آید، زاید خبر

دگر./ افزایش آنچه در خط چو طلسمش،/ در ریشه خطوط منظم،/ امروز خواندنی‌ست.» خبر ویژگی انعکاسی دارد؛ اما بلافاصله، وجه کلانی زمان در جملات بعد شکل می‌گیرد. جنبه انعکاسی و تکثیری خبر، وجهی پوششی و انتقالی می‌گیرد که غایت آن، گسترش و سرایت خبر در بُعد زمانی (فردا) و نفوذ عمیق در عوامل اجتماعی (در چشم گوش‌ها/ در گوش چشم‌ها) است.

از بند ششم که با تکرار دوبار نام‌آوای دینگ‌دانگ آغاز می‌شود، تا پایان گفتمان، شاهد پیوند و تعامل آشکارتر و صریح‌ترِ طنینِ ناقوس و نشانه صبح و روشنی و دیگر مقوله‌های مشترک با آن هستیم. در اینجا می‌توان با بررسی نقش زمان در این گفتمان، تعامل و پیوند این دو عامل حسی - ادراکی را تحلیل نمود. آن خبر و نهفتی که در طنین دلکش ناقوس وجود دارد، خبر رهایی و پیروزی است (خبر صبح‌خند)، که در گفتمان با کلان‌نشانه - معنای صبح و روشنی مشخص شده و در محور جانشینی کلام و در فرایند مقوله‌سازی گفتمانی از نوع سریالی با واژگان و تعابیر زیر در بطن گفتمان، معناهایی جدید تولید می‌کنند: «روز، عالم بپاشدگان، بیداری، هشیاری، باران روشن، آتش، بیدار گلستان، گرمی، دستگاه گرم جهان، روشن کردن اجاق سرد، چراق خلق، خبر صبح‌خند، کلید صبح، صبح تازه.» این تعابیر علاوه بر اینکه هدف‌مند و مبتنی بر باور و ارزش هستند، دارای وجه نمادگرایی، اسطوره‌ای و بینامتنی نیز هستند. در بند ششم گفته‌پرداز با تأکید و تکرار از آمدن روز، تردید کم می‌کند: «از روز، کان می‌آید،/ وز روز، کان می‌آید/ تردید می‌کنم کم/ و امید می‌فزاید». از این بند تا پایان گفتمان، زمان مکانی غالباً دارای وجه غایتی و کلانی است و سبب تقویت جریان زیبایی‌شناختی در آن می‌شود. به عبارتی، تمام مکان‌ها و زمان‌ها و انسان‌ها تحت پوشش عنصر حسی - ادراکی بانگ ناقوس و نوای دلکش او قرار می‌گیرند که مبتنی بر باور به تحقق «تغییر کهنه دستگاه» و «رسیدن روز رهایی» است. غایت مهمی که در زمان پدید می‌آید، طلوع صبح و روشنی و مفاهیم وابسته به آن است.

به‌عنوان مثال «دینگ دانگ! ... در شتاب/ در هر درنگ که باید/ بسیار مژده‌هاست/ [...] او با لطیفه‌های خبر صبح‌خند خود .../ بر این صحیفه خطِ دگرسان/ تحریر می‌کند.» در این بند شاهد تعامل دنیا با دنیا (طنین ناقوس و صبح)، دنیا با انسان (طنین ناقوس و خیر برای کسان) هستیم که در نتیجه رابطه و تعامل حسی - ادراکی گفته‌پرداز صورت می‌گیرد و اتفاقی غیرتکراری رخ

می‌دهد. این اتفاق لحظه‌ای جدید در گفتمان رقم می‌زند: «تحریر خط دگرسان» که در نتیجه جهتمندی و هدفمندیِ زمانِ مکانی است. در این بند هم شاهد وجه کلانیِ زمان هستیم. همه چیز تحت پوشش دو عنصر طنینِ ناقوس و خبرِ صبح‌خند قرار می‌گیرد و غایتی که در زمان پدید می‌آید تغییر و تحول است.

نکته پایانی که به‌طور کلی می‌توان به آن اشاره کرد این است که در نشانه - معناشناسی دریافت حسی، واسطه بین دو نظام ساختاری زبان و ارزش است. پیوند این دو نظام سبب تولید هیجان و قضاوت زیبایی‌شناختی می‌شود. بر این اساس نظامی ارزشی توصیف می‌شود که همان «هیجان زیبایی‌شناختی» است. این نظام ارزشی توسط گفته‌پرداز مورد قضاوت و ارزیابی قرار می‌گیرد. گذر مجدد از ارزش به ساختار و صورت زبانی، قضاوت زیبایی‌شناختی نامیده می‌شود: «تا آدمی ز دل نزاید/ زنگِ خیال پوچ،/ شایسته نیاز نگردد./ هیهات! هیچ در به رخ ما/ بیهوده باز نگردد/ بی‌کوششی که شاید/ چاره‌گری که هست،/ مرغ اسیر نرهد از بند. ...»، گفته‌پرداز کوشش و چاره‌گری و زدودن خیال پوچ را راه رسیدن به صبح‌رهایی می‌داند.

۵. نتیجه

در این مقاله فرایند زیبایی‌شناختی گفتمان در شعر «ناقوس» نیمایوشیچ براساس رویکرد نشانه - معناشناسی بررسی و تحلیل شد. ابتدا به‌عنوان مقدمه ورود به بحث زیبایی‌شناسی گفتمانی، موضوع کنش گفتمانی به‌طور خلاصه و با تأکید بر مقوله‌سازی در زبان در بطن گفتمان شعر بررسی شد. براین اساس، گفته‌پرداز سه نشانه مهم شعر را که نقش مؤثری در فرایند معناسازی آن دارند، از دنیای پیشاگفتمانی فرا می‌خواند و در رابطه‌ای حسی - ادراکی و در نظامی شوشی و دریافتی معناشناسانه، معنایی متفاوت و بدیع در گفتمان خلق می‌کند. مقوله‌سازیِ طنینِ ناقوس از نوع گزینشی و مقوله‌سازیِ صبح و روشنی از نوع سریالی است. در این گفتمان علاوه بر حضور حسی - ادراکی گفته‌پرداز و مواجهه او با دنیا، طنینِ ناقوس در نقش کنش‌گر و شوش‌گزار، گفتمان را در فرایندی شوشی و رخدادی قرار می‌دهد. چراکه بانگ ناقوس در هر فراز و نشیبی و میان باخواب‌رفتگان و مردگانِ مرگ راه می‌برد و بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد و دل‌های خسته را باهم می‌آورد و در نهاد مردم، با قوت جان‌نوی خود جان می‌دمد.

بررسی فرایند حسی - ادراکی و شوشی گفتمان شعر نشان داد که این گفتمان از یک نظام منطقی و برنامه‌مدار و کنش‌محور پیروی نمی‌کند، بلکه دارای نظامی شوش‌محور است که در این رابطه حساسیت معنایی و نوع حضور طنین ناقوس و زیبایی‌شناسی غیاب در گفتمان شعر موثر است. در اثر کنش گفتمانی شوش‌محور، جنبه مادی و عینی و رئالیستی مقوله‌های زبانی نفی می‌شود و این موضوع سبب بروز تفاوت و تولید معناهای جدید در گفتمان شعر «ناقوس» می‌شود. در این فرایند حسی - ادراکی سه عامل نمایه‌های زبانی، انقطاع گفتمانی و زمان در ایجاد فرایند زیبایی‌شناختی شعر مؤثرند. نمایه‌های زبانی یا جلوه‌های معنا در شعر «ناقوس» در اثر شکنندگی و تردید در باور و ایجاد ارزش‌های جدید در گفتمان شکل می‌گیرد. حضور جاری و درانتظار گفته‌پرداز به تدریج با قطعیت خبر صبح‌خند ناقوس به حضوری بالفعل و جامع تبدیل می‌شود. همچنین انقطاع گفتمانی در اثر عواملی چون صناعات بلاغی (تشبیه، تقابل و...) و افعال مؤثر در تولید نظام زیبایی‌شناختی گفتمان دخیل هستند. عامل دیگر انقطاع گفتمانی، زمان است که دو وجه کلانی و غایتی آن با قابلیت انتقال در شعر «ناقوس» با ویژگی تراکمی و پوششی طنین ناقوس و تعامل و پیوند آن با صبح و روشنی سبب شکل‌گیری جریان زیبایی‌شناختی در گفتمان این شعر می‌شود.

۶. پی‌نوشت‌ها

1. esthétique
2. sémiotique
3. discours
4. énonciation
5. schéma
6. prédiscursif
7. esthétique
8. différence
9. visée
10. saisie
11. saisie référentielle
12. saisie sémantique
13. saisie impression
14. événement esthétique
15. présence

16. figuratif

17. discontinuité

۱۸. ر.ک. شعیری، ح. ر. (۱۳۸۹). مطالعه نشانه - معناشناختی زیبایی‌شناسی در گفتمان ادبی.

۷. منابع

- احسانی، ز.، شعیری، ح. ر. و معین، م. ب. (۱۳۹۹). تحلیل نظام روایی محافظه‌کاری و خطرپذیری: نظریه گفتمان خیزابی، مطالعه موردی روایت هم‌نوایی شبانه ارکستر چوب‌ها اثر رضا قاسمی. *روایت‌شناسی*، ۴ (۷)، ۱ - ۳۲.
- احمدی، ب. (۱۳۸۹). *حقیقت و زیبایی: درس‌های فلسفه هنر*. تهران: نشر مرکز.
- اکو، ا. (۲۰۰۵). *تاریخ زیبایی*. ترجمه ه. بی‌تا (۱۳۹۹). تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۸۱). *خانه/م/ابری است: شعر نیما از سنت تا تجدید*. تهران: سروش.
- حمیدیان، س. (۱۳۸۱). *داستان دگرپرسی: روند دگرگونی‌های شعر نیمایوشیج*. تهران: نیلوفر.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۵). *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان*. تهران: سمت.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۵). *نشانه - معناشناسی ادبیات، نظریه و روش تحلیل گفتمان*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۶). رابطه نشانه‌شناسی با پدیدارشناسی با نمونه‌ای تحلیلی از گفتمان ادبی - هنری. *ادب‌پژوهی*، ۳، ۶۱ - ۸۱.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۸). مبانی نظری تحلیل گفتمان، رویکرد نشانه - معناشناختی. *نشریه پژوهشنامه فرهنگستان هنر*، ۱۲، ۵۴ - ۷۲.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۹). مطالعه نشانه - معناشناختی زیبایی‌شناسی در گفتمان ادبی. در *مجموعه مقالات نخستین هم‌اندیشی زبان‌شناسی و مطالعات بین‌رشته‌ای: ادبیات و هنر*. به کوشش فرهاد ساسانی. تهران: زیر نظر معاونت علمی - پژوهشی فرهنگستان هنر، ۱۲۹ - ۱۴۷.
- شعیری، ح. ر. و کنعانی، ا. (۱۳۹۴). نشانه - معناشناسی هستی‌محور: از برهم‌کنشی تا

- استعلا بر اساس گفتمان رومیان و چینیان مولانا. *جستارهای زبانی*، ۶ (۲)، ۱۷۳ - ۱۹۵.
- کنعانی، ا. (۱۳۹۶). نظام زیبایی‌شناختی گفتمان در هم‌کنشی صدا و نور بر مبنای قصه «یاری خواستن حلیمه از بتان». *ادبیات عرفانی*، ۹ (۱۶)، ۱۴۵ - ۱۶۹.
- گرمس، آ. ژ. (۱۹۸۷). *نقصان معنا، عبور از روایت‌شناسی ساختارگرا: زیبایی‌شناسی حضور*. ترجمه ح. ر. شعیری (۱۳۹۸). تهران: نشر خاموش.
- گیرو، پ. (۱۹۷۳). *نشانه‌شناسی*. ترجمه م. نبوی (۱۳۹۹). تهران: آگه.
- معین، م. ب. (۱۳۸۹). *زیبایی‌شناسی نفی در آثار مالارمه*. تهران: علم.
- یوشیج، ن. (۱۳۷۳). *مجموعه کامل اشعار نیمایوشیج (فارسی و طبری)*. گردآوری و تدوین سیروس طاهباز. تهران: نگاه.

References

- Ahmadi, B. (2010). *Truth and beauty: Lessons in philosophy of art*. Markaz. [In Persian]
- Eco, U. (2005). *History of beauty*, Translation by H. Bitá. Academy of Arts of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- Ehsani, Z, Shairi, H. R, and Moin, M. B. (2020). A Narrative analysis of conservatism and risk - taking: A wave discourse theory on nocturnal harmony from the Wood Orchestra by Reza Ghasemi. *Narratologyjournal*, 4(7), 1-32. [In Persian]
- Giro, P. (1973) *Semiotics*, Transated by Nabavi, M. Agah Publications. [In Persian]
- Greimas A. J. (1987). *Semantic defect*, Translated by Shairi, H. R. Nashr - e - Khamuosh Publications. [In Persian]
- Hamidian, S. (2002). *The story of metamorphosis: The process of changes in Nima Yoshij's poetry*. Niloufar. [In Persian]
- Kanani, E. (2017). The aesthetic system of discourse in the interaction of sound and light based on the story of "Halima asking for help from Idols". *Two Scientific - Research Quarterly Journals of Mystical Literature of Al - Zahra University*,

9(16), 145–169. [In Persian]

- Moin, M. B. (2010). *The aesthetics of negation in the works of Mallarmé*. Elm. [In Persian]
- Pournamdarian, T. (2002). *My house is cloudy: Nima's poetry from tradition to modernity*. Soroush. [In Persian]
- Shairi, H. R, Kanani, E. (2015). Existential - oriented Semantics: from Interaction to Transcendence based on Rumi's Roman and Chinese discourse. *Bimonthly of Linguistic Essays*, 6(2), 173 –195. [In Persian]
- Shairi, H. R. (2007). The relationship between semiotics and phenomenology with analytical examples of literary - artistic discourse. *Literature Research*, 3, 61–81. [In Persian]
- Shairi, H. R. (2009). Theoretical foundations of discourse analysis, semantic approach. *Journal of the Academy of Arts*, 12, 54 –72. [In Persian]
- Shairi, H. R. (2010). A semantic study of aesthetics in literary discourse. In *the first collection of articles on linguistics and interdisciplinary studies: literature and art. By the efforts of Farhad Sasani. Under the supervision of the Scientific - Research Deputy of the Academy of Arts*, 129 –147. [In Persian]
- Shairi, H. R. (2016). *Semantic analysis of discourse*. SAMT. [In Persian]
- Shairi, H. R. (2016). *Semantics of literature, theory and method of discourse analysis*. Tarbiat Modares University, Scientific Works Publishing Center. [In Persian]
- Yoshij, N. (1994). *Complete collection of poems by Nima Yoshij (Persian and Tabari)*. Compiled and edited by Sirus Tahabaz. Negah Publishing Institute. [In Persian]